

Боровська О. О. Методологічні засади дослідження німецьких партиципів у рамках генеративної граматики / О. Боровська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 59. – с. 33 – 36.

УДК 811.112.2'367.625.43

Олена Боровська

Елена Боровская

Olena Borovska

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ПАРТИЦИПІВ У РАМКАХ ГЕНЕРАТИВНОЇ ГРАМАТИКИ

Методологические основы исследования немецких партиципов в рамках генеративной грамматики

Methodology of research of German Participles within Generative Grammar

Статтю присвячено розгляду та аналізу методів дослідження німецьких партиципів у рамках генеративної лінгвістики. З'ясовано особливості та принципи наукового пошуку у генеративній теорії; висвітлено можливості та обґрунтовано переваги застосування цих методів для вивчення та опису граматичного статусу німецьких партиципів; визначено ключові моменти синтаксичного аналізу; розроблено методіку дослідження німецьких партиципів згідно принципів генеративного синтаксису.

Ключові слова: *партицип, генеративна граматика, клауза, трансформаційний аналіз, структурно-функціональний метод, теорія принципів та параметрів.*

В статье рассматриваются и анализируются методы исследования немецких партиципов в рамках генеративной лингвистики. Определены особенности и принципы научного поиска в генеративной теории; выявлены

возможности и преимущества применения этих методов для изучения и описания грамматического статуса немецких партиципов; разработана методика исследования партиципов в соответствии с принципами генеративного синтаксиса.

Ключевые слова: партицип, генеративная грамматика, клауза, трансформационный анализ, структурно-функциональный метод, теория принципов и параметров.

The article is devoted to the study and analysis of research methods of German participles in the frame of generative linguistics. The peculiarities and the principles of scientific inquiry within generative theory have been outlined. The transformational analysis, the structural-functional method and the modular approach have been characterized. The potential and the advantages of applying these methods for study and description of the grammatical status of German participles have been defined and substantiated. The key lines of the syntactic analysis have been specified: the syntactic behavior of participles and their constructions in the sentence, that is the syntactic role in the surface structure and determining the functional-semantic equivalents; the syntactic structure and the peculiarities of argument environment of participles; interrelation of the main and the participial clause; the position of participles in the sentence depending on their syntactic role. The procedure of study of German participles in accordance with the principles of generative syntax has been developed.

Key words: participle, generative grammar, clause, transformational analysis, structural-functional method, theory of principles and parameters.

Одним з ключових питань лінгвістики є проблема методології. Серед найбільш загальних лінгвістичних методів, які можна назвати парадигмальними, виділяють порівняльно-історичний, структурний, функціональний та конструктивний, кожному з яких властива своя розгалужена система прийомів дослідження й опису мов [7, с. 52]. Поява генеративної лінгвістики – одного з варіантів формальної граматики –

ознаменувала корінний перелом у методології наукового пошуку: від філософського біхевіоризму до вивчення внутрішніх механізмів взаємовідношень мови і мислення [1, с. 17]. Ідеї та принципи *генеративної (породжувальної, або трансформаційної)* граматики були розвинені американським ученим Н. Хомським. Він запропонував перейти від практики суворого й точного опису матеріалу у вигляді списків одиниць і відповідних для них відношень до розв'язання пояснювальних завдань – вияву законів, що становлять основу будь-якої мови [5, с. 207], тобто глибинних закономірностей породження мовлення. Генеративна граMATика (ГГ) посідає чільне місце серед найпопулярніших лінгвістичних теорій у сучасній граMATичній науці. Вона покликана пояснити не тільки існування більшості мовних явищ, але й відсутність тих явищ, які не спостерігаються в сучасних мовах. Провідна ідея ГГ – дворівневе представлення синтаксису в мовному апараті людини: рівня глибинної структури (ГС) й рівня поверхневої структури (ПС). Обидва рівні пов'язані між собою трансформаціями, які можуть переводити одну ГС в декілька різних ПС [4, с. 20].

Проблемою опису мови та пошуків ефективних методів її дослідження у рамках генеративної теорії займаються такі вчені, як Л. А. Долгополова, І. Р. Буніятова, Ю. Й. Мельник, А. П. Загнітко, С. В. Плотницька, Я. Г. Тестелець, О. В. Мітрєніна та інші. **Актуальність** нашої статті зумовлено необхідністю подальшої розробки методики вивчення різних синтаксичних одиниць у межах ГГ.

Метою статті є розгляд та аналіз методики дослідження німецьких партиципів, яку дає в розпорядження мовознавця генеративна теорія. Для досягнення окресленої мети визначено такі **завдання**: 1) розглянути методи дослідження мовних одиниць та явищ у рамках генеративної лінгвістики; 2) з'ясувати особливості наукового пошуку у генеративній теорії; 3) проаналізувати можливості та переваги застосування цієї методики для дослідження німецьких партиципів.

Виклад основного матеріалу. Прагнення лінгвістів до нормалізації мови викликало потребу в дослідженні частиномовної проблематики. Пошуки критеріїв класифікації виявили існування синкретичних одиниць з ознаками кількох частин мови. Так, категоріальна ідентифікація німецьких партиципів ускладнюється наявністю у них дієслівних та ад'єктивних потенцій. Під впливом структурно-семантичної ситуації контексту відбувається або активізація дієслівних властивостей партиципів, що зближує їх з фінітними формами, або ж їх нейтралізація, і партиципи зникають з широким колом прикметників та прислівників. Така подвійна природа партиципа пояснює невпинний інтерес мовознавців до пошуку шляхів з'ясування його граматичного статусу.

В еволюції поглядів на частиномовну належність німецьких партиципів можна виокремити 3 етапи: 1) виділення партиципів в окрему частину мови (сформувалося в німецькому мовознавстві під впливом грецької і латинської граматичної традиції і панувало до XVIII ст.); 2) трактування партиципів як нефінітних форм дієслова (праці В. Г. Адмоні, Б. О. Абрамова, У. Енгеля, Г. Гельбіга / І. Буша, граматики Дуден); 3) включення німецьких партиципів до складу різних частин мови – класу прикметника і класу дієслова (GDS, граматики П. Айзенберга).

Формальна теорія частин мови, представлена у рамках ГГ, заснована на припущенні про існування невеликої кінцевої кількості універсальних категорій, як-от: *N* (іменник), *V* (дієслово), *ADV* (прислівник), *P* (прийменник) тощо. Це – *вихідні категорії*, які в той чи інший спосіб реалізуються у будь-якій мові у вигляді системи частин мови, властивій тільки цій мові. При цьому кожна адекватна теорія частин мови повинна пояснювати, як відбувається така реалізація, наприклад, яким чином вихідна категорія *V* реалізується у ПС цієї мови у вигляді інфінітива, дієприкметника, дієприслівника, супіна тощо, тобто таких категорій, що не є універсальними. Універсальні, або вихідні, категорії вводяться правилами безпосередніх складників. Зазнавши дії трансформаційного й морфологічного компонентів

граматики, вихідні категорії перетворюються на поверхневі сутності – частини мови, що притаманні кожній окремій мові [3, с. 171]. Отже, *категорію партицип* у німецькій мові можна трактувати як таку, що не вводиться правилами безпосередніх складників, а являє собою частину мови у поверхневій структурі, похідну від більш глибинної дієслівної групи (VP), що зазнала специфічних змін у результаті дії трансформаційних і морфологічних правил.

Формалізм постулює мовну структуру незалежно від будь-яких функцій та заперечує вплив функцій та комунікативних цілей на систему мови. У цьому він протиставляється функціоналізму, задача якого полягає в поясненні мовної форми через її функцію. Ми поділяємо думку Дж. Бейлін про співвідношення формальних і функціональних граматичних пояснень. З позицій генеративістів він вважає, що форма мови автономна, мовна компетенція існує незалежно від мовної діяльності, тобто окремих вживань мовних форм у конкретних випадках, тому генеративна граматики як теорія «компетенції» і функціональна лінгвістика як теорія «діяльності» не відкидають, а взаємодоповнюють одна одну [8, с. 15].

Переосмислення та використання певних понять традиційної граматики, продовження розробки ідей структуралістів та впровадження власних оригінальних ідей дозволило генеративістам представити суперечливі відношення форми речення та його змісту у вигляді концепції глибинних та поверхневих структур: при утворенні так званих правильних речень будь-якої мови спочатку утворюється деяке абстрактне семантичне утворення (*глибинна структура*), яка потім за допомогою правил *трансформації* перетворюється на *поверхневу структуру*: звичайне речення набуває звукового виразу [10, с. 187].

Основні принципи *трансформаційного аналізу* (ТА) сформульовано З. Харрісом на початку 50-х років ХХ ст. Саме думка про те, що в основі розмаїття синтаксичних типів у природних мовах лежить відносно проста система ядерних типів, які перетворюються за допомогою невеликого набору

трансформаційних правил, вважається відправним пунктом для розвитку породжувальної граматики. Представлення синтаксичної структури речення засновано на виведенні складних синтаксичних структур з більш простих за допомогою певних перетворень (трансформацій) [11, с. 519].

В основі *трансформаційного методу* лежать такі допущення [11, с. 519-520]:

- 1) синтаксична система мови може бути розбита на ряд підсистем, з яких одна є ядерною, або вихідною, а усі інші – її похідні. *Ядерна система* – це набір типів елементарних речень, тобто простих стверджувальних речень – з дієсловом у дійсному способі активного стану теперішнього часу;
- 2) кожне ядерне речення описує елементарну ситуацію, а тип ядерного речення – клас елементарних ситуацій;
- 3) будь-який складний синтаксичний тип отримується з одного чи декількох ядерних речень застосуванням до них впорядкованого набору обов'язкових чи факультативних трансформацій. Трансформації або зовсім не змінюють зміст ядерних речень, або змінюють його лише у незначній мірі і строго певним чином, оскільки вони зберігають незмінний лексичний склад ядерних речень і синтаксичні відношення між лексемами.

Отже, методика ТА спрямована на вияв схожості й відмінності між синтаксичними конструкціями шляхом установлення правил перетворення їхніх ядерних структур і набору таких трансформацій за умови збереження лексичного складу конструкцій і синтаксичних зв'язків їхніх складників. У граматичній семантиці ТА використовується для характеристики на підставі трансформаційного потенціалу морфологічних і семантичних ознак лексем, належності їх до певних класів і розрядів. У сучасній лінгвістиці ця методика залишається прийомом демонстрації ознак мовних явищ на підставі їхніх трансформаційних можливостей [7, с. 56- 57]. Вона дає змогу вирішувати ряд актуальних у рамках запропонованої роботи формально-граматичних та змістових завдань: 1) визначати спільне і специфічне в синтаксичних

структурах; 2) виявляти омонімічні структури; 3) удосконалювати й уточнювати класифікацію мовних структур; 4) з'ясовувати семантичні ознаки трансформованих висловлень; 5) встановлювати відношення між структурами, що мають однакову дистрибуцію.

При трансформації партиципiальнi конструкцiї (ПК) виявляються еквiвалентними рiзним типам пiдрядних речень. При цьому партицип в адвербiальному значеннi може бути, наприклад, i темпоральним, i каузальним або мати iншi значення; партицип може виступати в атрибутивному, адвербiальному та спiвпредикативному значеннях, тобто синтаксичнi ролi партиципiв при трансформацiї можуть виявитися рiзними та переплiтатися як в рамках одного значення (iii), так i в межах рiзних синтаксичних ролей (i; ii) (приклади взятi з Helbig/Buscha 1996 [13, с. 665-667]):

- i. Der Schriftsteller, sein Buch in vielen Richtungen ausdrücklich offenhaltend, fordert zur Kritik immer wieder heraus.
 - a) Der Schriftsteller, der sein Buch in vielen Richtungen ausdrücklich offenhält, fordert zur Kritik immer wieder heraus (*attributiv*).
 - b) Indem (Weil) der Schriftsteller sein Buch in vielen Richtungen ausdrücklich offenhält, fordert er zur Kritik immer wieder heraus (*adverbial*).
- ii. Die Tochter schaute den Vater, um um Verzeihung zu bitten, lange an.
 - a) Die Tochter schaute den Vater mit einem um Verzeihung bittenden Blick lange an (*attributiv*, d.h: Sie bittet durch den Blick um Verzeihung).
 - b) Die Tochter schaute den Vater lange an, wobei (indem) sie ihn um Verzeihung bat (*nebenprädikativisch* d.h: Sie bittet ihn mit Worten um Verzeihung).
- iii. Durch das Referat angeregt, meldete sich der Abgeordnete zur Diskussion.
 - a) Nachdem der Abgeordnete durch das Referat angeregt worden war, meldete er sich zur Diskussion (*temporal*).
 - b) Weil der Abgeordnete durch das Referat angeregt worden war, meldete er sich zur Diskussion (*kausal*).

Трансформації застосовуються як один з класифікаційних прийомів, що дозволяє встановити можливість вираження подібного граматичного значення різними утвореннями в межах однієї схеми і розкрити таким чином зв'язки між різними сторонами граматичної будови. Важливим є не лише механічне створення трансформацій, а й визначення їх місця у системі мови із урахуванням особливостей функціональних стилів.

Згідно з основними положеннями генеративного синтаксису, речення класифікують за структурною ознакою за допомогою поняття *клаузи*. Центром речення як предикатно-аргументної структури є *предикат*, що співвідноситься з *аргументами* й *ад'юнктами*. Аргумент виступає як обов'язкова валентна позиція предиката, а ад'юнкт – як його факультативна позиція [4, с. 68].

Клауза визначається як будь-яка група, у тому числі і непередикативна, вершиною якої є дієслово, а за відсутності повнозначного дієслова – зв'язка або граматичний елемент, що виконує роль зв'язки. Це поняття називають також *елементарним реченням* або *предикацією*. Речення являє собою *фінітну клаузу*. *Нефінітні клаузи* – інфінітивні, партиципiальні та герундiйні звороти мають ту саму ролеву структуру, що й відповідні речення з фінітним дієсловом [9, с. 255-256]. Обидві групи позначають конкретні події та ситуації, характеризуються структурним членуванням та можуть складатися з менших синтаксичних одиниць – фразових категорій. Фінітна та нефінітна групи мають певний порядок складників: у сучасній німецькій мові фінітна група реалізується за моделлю *SVO* (v); підрядне речення - *SOV* (vi); партиципiальна – *OVpart* (iv). У ГС обидві клаузи (фінітна та нефінітна) мають однаковий порядок елементів, розташування дієслова в партиципiальній групі уможливорює трансформація переміщення:

O *Vpart*
iv. Letzteres behauptend, verwechseln die Theoretiker unter dem Zwang der Invariantensuche Bedeutung und Implikatur [14, S. 213].

S *V* *O*

v. Die Theoretiker behaupten Letzteres. Sie verwechseln unter dem Zwang der Invariantensuche Bedeutung und Implikatur.

S O V

vi. Wenn die Theoretiker Letzteres behaupten, verwechseln sie unter dem Zwang der Invariantensuche Bedeutung und Implikatur.

Залежний характер нефінітних клауз зумовлюється відсутністю у них предикативності [9, с. 256], яку складають певні синтаксичні категорії.

У сучасній німецькій мові партиципи очолюють *сентенціальні сирконстанти* та *сентенціальні означення*. Їм властива синтаксична роль *ад'юнкта* (модального, темпорального, каузального тощо) та *атрибута*. Оскільки властивості залежних зворотів визначаються морфологічними ознаками нефінітної форми, що виступає їхньою вершиною, то вони виявляють як властивості клауз, так і властивості тих фразових категорій, які зазвичай очолюються словами цих частин мови – групи прикметника чи групи прислівника [9, с. 267].

Ми поділяємо погляд сучасних генеративістів, які наголошують на *клаузальному статусі* нефінітних форм дієслова, що має важливі наслідки для теорії речення, а також для ідентифікації природи мовних одиниць. Це звільняє дослідника від тиранії *verbum finitum* і безплідних пошуків прийнятних визначень поняття «предикативність» та сприяє визнанню дієслівного статусу нефінітних форм дієслова на всіх рівнях мови [2, с. 43; 4, с. 24-25].

Принципи генеративного синтаксису лежать в основі *структурно-функціонального методу*. Зазначений метод ґрунтується на виділенні в цілісних системах їхньої структури – сукупності стійких відношень і взаємозв'язків між елементами та їхньої ролі (функцій) відносно один одного. *Структуру* розуміють як дещо інваріантне (незмінне) при певних перетвореннях, а *функцію* – як «призначення» кожного з елементів цієї системи. Основні етапи процедури структурно-функціонального методу включають вивчення будови, структури системного об'єкта; дослідження

його елементів та їхніх функціональних характеристик; аналіз змін цих елементів та їхніх функцій; розгляд розвитку (історії) системного об'єкта в цілому; представлення об'єкта як гармонійно функціонуючої системи, усі елементи якої «працюють» на підтримання цієї гармонії [6, с. 311]. Таким чином, структурно-функціональний метод виявляється найбільш придатним для опису синтаксичних ролей нефінітних форм дієслова, до яких відносяться і партиципи.

Синтаксичний аналіз у запропонованому дослідженні спрямовано на вирішення таких моментів: 1) синтаксична поведінка партиципів та утворень з ними в реченні, а саме синтаксична роль у ПС та визначення функціонально-семантичних еквівалентів; 2) синтаксична структура та особливості аргументного оточення партиципів; 3) взаємовідношення суб'єктів головної й партиципіальної клаузи (у тому числі – виявлення латентного суб'єкта); 4) позиція партиципа в реченні в залежності від його синтаксичної ролі.

Суть найновішого підходу в ГГ викладено у статті Н. Хомського «Мінімалістична програма лінгвістичної теорії» (1993). У сучасному варіанті ГГ синтаксис розглядається як результат взаємодії декількох відносно автономних граматичних підсистем, кожна з яких має певну кількість загальних граматичних закономірностей – *принципів і параметрів*. Кожній граматичній підсистемі відповідає модуль певної граматичної теорії [12].

Модуль X' - теорії дозволяє дослідити принципи й параметри складання партиципіальних груп. Параметрами у цьому випадку слугують порядок слів, позиція партиципа, відношення партиципа з його аргументами та ін.

Проблематика *теорії обмеження* – з'ясування контекстних умов застосування трансформацій, пов'язаних з переміщенням складових [9, с. 574]. Вона уможливорює опис можливостей правил переміщення партиципіальної групи в межах речення та власне партиципа в межах нефінітної клаузи.

Теорія управління робить можливим дослідження відношень між вершиною партиципiальної групи та її складниками, та між партиципiальною групою і вершиною, від якої вона залежить.

Отже, принципи сучасного генеративного синтаксису дозволяють точніше розглянути та дослідити синтаксичну поведінку німецьких партиципів, у чому полягають *перспективи* подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Буниятова И. Р. Генеративная теория как методологическая основа научного поиска в лингвистике / И. Р. Буниятова // Проблемы семантики слова, речення та тексту: зб. наук. пр. – 2001. – N 6. – С. 17-22.
2. Буниятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.): Монографія / І. Р. Буниятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
3. Бэбби Л. К построению формальной теории «частей речи» / Бэбби Л. // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. - №25. – С. 171 – 203.
4. Долгополова Л. А. Інфiнiтив в iсторiї нiмецької мови (IX – XX ст.): Монографія / Л. А. Долгополова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. – 207 с.
5. Загнiтко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія / А. П. Загнiтко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
6. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике / З. И. Комарова. – Екатеринбург : Изд-во Ур-ФУ, 2012. – 818 с.
7. Селiванова О. О. Сучасна лiнгвiстика: напрями та проблеми / О. О. Селiванова. – Полтава : Довкiлля-К, 2008. – 712 с.
8. Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секириной. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 480 с.
9. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 798 с.

10. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский: [пер. с англ. Б. Ю. Городецкого]. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 126 с.
11. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
12. Chomsky N. Minimalist program for linguistic theory // View from Building 20 / Ed. by K. Halle & S. J. Keyser / N. Chomsky. – Chambridge (Mass.) : The MIT Press. – 1993. – P. 1-52.
13. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, I. Buscha. – Leipzig: Langenscheidt, 2001. – 654 S.
14. Welke K. Contra Invarianz – Tempus im DaF (I): Präsens und Futur / K. Welke // Deutsch als Fremdsprache: Zeitschrift zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer. – 4. Quartal 2009. – Heft 4. – S. 210-217.